गच्छन्नन्योऽपि कश्चित् मृगयेत् स्यात्तदा तमपि हन्यामिति बुद्ध्या पृष्ठदेशावलोकनं पुरोदेशावलोकनञ्च करोति हन्ति च दृष्टिपथमागतं मृगादिकं इति प्रसिद्धम् तथा एकस्य शब्दस्य पुरतः पृष्ठे च यत्र उभयोरन्वयस्तत्रास्य प्रवृत्तिः ।

१४४ सूचीकटाहन्यायः अल्पायाससाध्या सूची बह्वायाससाध्यः कटाहः यथा तयोर्निर्माणाय प्रयतमानस्य प्रथमं स्वल्पायाससाध्ये सूचीनिर्माणे प्रवृत्तिः ततो बह्वायाससाध्यकटाहनिर्माणे एवं यत्र बह्वायाससाध्यमपेक्ष्य स्वल्पायाससाध्यस्य निर्देशादि तत्रास्य प्रवृत्तिः ।

१४५ स्वशाटिकान्यायः स्वस्य शाटिकोपादानत्वेऽपि यथा भाविन्या शाटिकासंज्ञया निर्देशस्तथा यत्र भाविन्या संज्ञया उपादानस्य कार्यसंज्ञया निर्देशस्तत्रास्य प्रवृत्तिः ।

१४६ सोपानारोहणन्यायः यथा प्रासादमारोढुकामः कश्चिद्युगपदारोढुमशक्नुवन् पूर्वां पूर्वां कक्षां परित्यजन्नुत्तरामुत्तरां च कक्षामारोहन् क्रमेण प्रासादमारोहति तथा स्वस्वरूपभूतमपि ब्रह्म अज्ञानेन व्यवहितमिवापन्नमात्मत्वेन ज्ञातुकामो मुमुक्षुः सहसा साक्षात्कर्तुमशक्नुवन् पुत्रादाराद्यानन्दमयान्तेष्वुत्तरोत्तरान्नात्मत्वबुद्ध्या पूर्वेषु पूर्वेष्वात्मत्वबुद्धित्यागे कृते सति क्रमेण प्रपञ्चोपशमं शिवमद्वैतं चतुर्थमात्मत्वेन जानातीति एवमादिषु तस्य प्रवृत्तिः ।

१४७ सोपानावरोहणन्यायः यथा हि येन क्रमेण सोपानमारोहन्ति तद्विपरीतक्रमेण ततोऽवरोहन्तीति लोके प्रसिद्धं तथा पञ्चकोषावतरणक्रमेण अद्वैततत्त्वे बुद्धिमारोहयितुमशक्तो भोग्यभोगायतनतदाश्रयचतुर्दशभुवनतदाधारब्रह्माण्डानि पञ्चीकृतपञ्चभूतमात्राणि न तेभ्योऽतिरिच्यन्ते इति सम्भावयेत् पञ्चीकृतानि । भूतानि सूक्ष्मशरीराणि चापञ्चीकृतभूतेभ्यो नातिरिच्यन्ते इति जानीयात् । एवं गन्धतन्मात्रात्मिकां पृथिवीं रसतन्मात्रात्मकाम्मात्मत्वेन भावयेत् अपञ्च रूपतन्मात्रात्मकतेजोमात्रत्वेन, तच्च तेजः स्पर्शतन्मात्रात्मकं वायुमात्रत्वेन, तच्च वायुं शब्दतन्मात्रात्मकाकाशमात्रत्वेन, तच्चाकाशं स्वकारणभूतमायोपहितमहेश्वरमात्रत्वेन भावयेदिति एवं च यथा पूर्वोक्तक्रमेणावरोहणात् सुखेन भूमिं प्राप्नोति तथैवानेन विपरीतक्रमेण भावनात् सुखेन भूमानमद्वितीयं शिवमाप्नोतीति । प्रकृतोऽप्यनेनैव व्युत्क्रमेण भवतीति बोध्यं यत्तात् प्रकृतौ विकारस्य इति नयायात् तथा च कथ्यते "जगत् प्रतिष्ठा देवर्षे ! पृथिव्यप्सु प्रलीयते ज्योतिषि आपः प्रलीयन्ते ज्योतिर्वायौ प्रलीयते । वायुश्च लीयते व्योम्नि तच्चाव्यक्ते प्रलीयते । अव्यक्तं पुरुषे ब्रह्मन्निष्कले संप्रलीयत इति ।

१४८ स्थविरगुडन्यायः दृढहस्तपातितगुडस्य यथा यथास्थानं न पतनमेवं बद्धस्थानेऽपातेऽस्य प्रवृत्तिः ।

१४९ स्थूणानिखननन्यायः स्थूणा कटहस्तम्भभेदः तस्या निखननदाढर्यार्थसुतोत्तोल्यः पुनःपुनः कराभ्यां चालयित्वा यथा निखननं क्रियते एवं समर्थितपक्षस्य दाढर्यार्थसदाहरणयुक्त्यादिभि पुनःपुनर्यत्र समर्थनं तत्रास्य प्रवृत्तिः ।

१५० स्थूणारुन्धतीन्यायः यथा हि ध्रुवमरुन्धतीञ्च दर्शयतीति विधिबलाद्वरवध्वोरुन्धतीदर्शने प्राप्ते सूक्ष्मतमायास्तसाभाद्धिति दर्शयितुमशक्यतया अरुन्धती दृश्यतामित्युक्ते चन्द्राद्यपेक्षयाल्पारुन्धत्या अतिदूरस्थत्वेन नभस्यवस्थमेव किञ्चिदरुन्धतीत्वेन इयं दृश्यतामित्यङ्गुलिनिर्देशेन तावच्चन्द्रमरुन्धतीत्वेन वदति ततश्चन्द्रेतरास्तत्समीपस्थास्तारकाः, तत इतरतारकाभिन्नाः सप्तर्षिसंज्ञिकाः समीपतराः, ततस्तन्मध्यवर्तिनीं वसिष्ठरूपां समीपतमां तारकामरुन्धतीयामित्युक्ताः तत्पार्श्ववर्तिनीमरुन्धतीमेवारुन्धतीत्वेन बोधयति एवं यथातिसूक्ष्मदुर्विज्ञेयवस्तुविज्ञानाय क्रमेण तत्समीपसमीपतरसमीपतमं वस्तु शास्त्रेण तत्तयोच्यते तत्र स्थूणारुन्धतीन्यायोऽवतरति । अयमेव केनचिदरुन्धतीप्रदर्शननयायत्वेनोदाह्रियते ।

१५१ स्वामिभृत्यन्यायः स्वामिन उपकारार्थं प्रवर्त्तमाना भृत्यास्तदुपकारकरणेन सन्तोषितात् स्वामिनः प्रसादलब्धासुपलब्धिं यथा लभन्ते एवं यत्र परस्परोपकार्योपकारकभावो विवक्ष्यते तत्रास्य प्रवृत्तिः ।

सांख्यसूत्रे ४अ० कतिचित् प्रसिद्धदृष्टान्ता उक्तास्तेऽपि न्यायशब्देनानुक्ता अपि प्रसिद्धदृष्टान्तदर्शनप्रसङ्गादत्र प्रकारादिक्रममनादृत्य सूत्रक्रमेणैव प्रदर्श्यन्ते यथा "राजपुत्रवत् तत्त्वोपदेशात्" सां०प्र०४।१सू०"राजपुत्रस्येव तत्त्वोपदेशाद्विवेको जायत इत्यर्थः । अत्रेयमाख्यायिका कश्चिद्राजपुत्रो गण्डर्त्तजन्मना पुराद्भिःसारितः शबरेण केनचित् पोषितोऽहं शबर इत्यभिमन्यमान आसीत् तं जीवन्तं ज्ञात्वा कश्चिदमात्यः प्रबोधयति न त्वं शबरो राजपुत्रोऽसीति स यथा झटित्येव चाण्डालाभिमानं त्यक्त्वा तात्त्विकं राजभावमेवाश्रयते राजाहमस्मीति । एवमे-